

Efterord

Det var genom *Kåtornas folk* som jag upptäckte journalisten och skribenten Ester Blenda Nordström. Då hade jag själv tillbringat mycket tid i Sameland, i samma trakter som Ester. Boken *Kåtornas folk* är så autentiskt gestaltad att jag är med från första kapitlet – i stormen, i kåtan, på fjället, i skolsalen. Ester Blenda Nordström hade en virtuos förmåga att omvandla sina upplevelser till dokumentära berättelser. Genom det självupplevda reportagets form skapade hon tidlösa dokument. Hon kallade det själv att ”fotografera av verkligheten”.

Ester Blenda Nordström föddes i Stockholm 1891 och när hon var tjugo år började hon arbeta som journalistvolontär på Stockholms Dagblad. Efter ett kortare vikariat på Dagens Nyheter blev hon fast anställd på Svenska Dagbladet. Där tog hon sig signaturen ”Bansai” som på japanska betyder hurra. Det var en passande signatur för en ung journalist som utförde sina uppdrag med nyfikenhet, entusiasm och glädje. På Svenska Dagbladet fick Ester Blenda snabbt stort utrymme och det dröjde inte länge förrän ”Bansai” blev ett begrepp för den breda läsekretsen.

På Ester Blendas tid fylldes dagspressen mest med enspaltiga opersonliga artiklar, referat, notiser och korta intervjuer. Under 1900-talets första decennium kallades det reportage även om journalisten lämnade redaktionen enbart för att hämta ett papper från ett statligt verk. Intervjuer började bli allt vanligare men gjordes i huvudsak med kända personer eller myndighetsrepresentanter. Tidigt i sin jour-

nalistiska karriär valde Ester Blenda att lämna redaktionen och ge sig in i den verklighet hon skulle skildra – för att uppleva den inifrån. Ibland iscensatte hon också skeenden enbart för reportaget skull.

Det stora genombrottet kom sommaren 1914 med reportaget ”En månad som tjänsteflicka på en gård i Södermanland”. Ester hade fått idén att använda sin semester till att arbeta som piga. Hon satte in en annons och bonden Anders Holtz på Taninge gård i Sörmland svarade. Hemma hos författaren Elin Wägner och dennes make John Landquist planerades Ester Blendas identitet noga: vad hon skulle heta, hur hon skulle klä sig, vilken personlighet hon skulle anta. För att händerna skulle vara trovärdiga rengjorde hon en motor så att olja och smuts trängde in i porerna. När hon var tillbaka på redaktionen föreslog redaktionssekreterare Ewald Stomberg att hon skulle skriva om sina upplevelser. Det gjorde hon, och reportaget slogs upp i tidningen på fyra spalter med fotografier på henne själv i arbete. Skildringen av pigornas arbetsvillkor kom rätt i tiden. Här skildrades bondelivets hårda slit och långa dagar, något som var bekant för många men aldrig tidigare hade beskrivits på detta intensiva och närvarande vis. Alla delar i Ester Blendas reportage – hur det hade blivit till, hur det var skrivet, hur det redigerades – var unika. De tio reportagen skapade en debatt som främst kom att handla om hennes ”chockerande” arbetsmetod. Tidningsartiklarna samlades i boken *En piga bland pigor*. Den kom att tryckas i femton upplagor i sammanlagt 35 000 exemplar och blev både teater och film där Greta Garbo hade en biroll. Boken kom i nyutgåva på Bakhåll 2012.

Med sitt arbete som piga ”wallraffade” Ester Blenda ett halvt sekel innan den tyske journalisten Günther Wallraff gav namn åt denna journalistiska arbetsmetod. Men arbetet som piga blev enda gången Ester Blenda arbetade under täckmantel. På alla andra reportage var hon på plats som sig själv och det mesta hon skildrade var självupplevt. Hon kom redan

på sin tid att ses som det moderna reportagetets skapare.

I november och december 1914 reste Ester Blenda norrut för reportage om Norrbotten, och om samerna. Det var förmodligen där och då hon fick idén att söka ett förordnande som nomadlärarinna för samebarnen i Saarivuoma. När hon fick tjänsten höjdes kritiska röster för att man hade anförtrott en så viktig tjänst till en "stockholmsfröken med äventyrlust och reklamakeri". I januari 1915 skrev hon till sin väninna Hjördis Tengbom, skulptör och tecknare, att hon var rädd att planerna skulle gå om intet. "Dom börjar bråka och skriva om det nu ser jag i tidningarna och Domkapitlet vågar visst inte ta mig".

Till slut fick hon klartecken och kunde resa. Från maj till september 1915 följde Ester Blenda nomaderna på deras vandring från vintervistet i trakterna av Jukkasjärvi upp över Torneträsk och in i Norge. De slog sommarläger vid foten av fjället Rokkomborre. Hon var klädd i samedräkt och bodde i egen kåta som också fungerade som skolkåta. Under vistelsen skrev hon brev, men också tidningsartiklar som skickades med postbud till redaktionen i Stockholm. De fem första publicerades medan hon fortfarande var till fjälls. Sammanlagt blev det tio texter och ett år senare (1916) gavs dessa ut i *Kåtornas folk*.

I Hushållningsjournalen 1789 diskuterades ämnet "kringstrykande lappar". Enda sättet att få bukt med problemet, menade en av skribenterna, var att med tvång ta barnen från föräldrarna. Genom att uppfostra barnen avskurna från en "vild och nästan fäaktig levnad" skulle lappstammen försvinna. I början av 1900-talet var politiken något annorlunda. I motsats till Norge, där samerna skulle göras till norrmän, ansåg man i Sverige, fram till andra världskriget, att lapp skulle vara lapp. I renbeteslagen stod det att samer skulle bo i kåta och att det var bra om barnen fick utbildning, men att de inte behövde lika mycket kunskap som svenska barn. Man menade att om fjällsamerna vande sig vid att "bo i hus, äta

med bestick och sova mellan lakan” skulle deras kultur hotas och gå under.

1913 års nomadskolereform lade tyngdpunkten på vandra-
rande nomadskolor. Barnen skulle gå i skolan från åtta till
fjorton års ålder, och undervisningen delades upp i som-
marskola och vinterskola. På somrarna följde särskilda
nomadlärare med under nomadernas flyttningar. På vin-
tern bedrevs undervisningen på gårdar i byarna. Samerna
var kritiska till skolreformen. De ville att skolan skulle ge
barnen kunskaper för att de skulle kunna möta den snabba
samhällsutvecklingen och att eleverna skulle få ordentliga
skolhem. Men de fick inte gehör för detta. På den tiden an-
sågs det att det moderna samhället var för svårt för samerna
och att de därför måste ledas av dem som visste bättre.

Det var i denna samhällskontext Ester Blenda befann sig
när hon började sin tjänst som nomadlärarinna. Hon hade
socialt patos och var medveten om politiska tendenser, men
hon intresserade sig inte för dagspolitik. Hon var inte på jakt
efter att blottlägga missförhållanden så som med pigreporta-
gen, och *Kåtornas folk* var inte en etnologisk studie. Genom
en tät väv av detaljer låter Ester Blenda läsaren uppleva
Saarivuomasamers livsvillkor under en vår och en sommar.

Sjukdom och helande, trolldom och död, lagar och skatter,
religionen och jojken och renens vandringsväg. Ramberättel-
sen är resan och vandrigen, där naturen och dess krafter
är den röda tråden. Rytmen skapas genom upprepningar och
dialog. Allting är levande och tingen är besjälade: kåtaduken
”klatschar triumferande i stormen, tills den fångas och fjätt-
ras igen”. Ester Blenda uppmärksammade gärna barn i sina
reportage. Här är hon deras stränga men generösa lärarinna
och hon beskriver sina elever med ömhet och humor: ”de
andra rullar omkring som små röda och blå bollar i snön”.

Ester sökte sig ofta till miljöer som kontrasterade mot
det moderna samhället. Det materiellt enkla och fysiskt mö-
dosamma livet lockade henne och hon hade ett romantiskt

förhållande till nomadlivet: ”annorlunda får livet inte vara om det ska kunna levas”. Det finns ett tydligt och ärligt ”vi och dom” i mötet mellan det moderna samhället som Ester hör hemma i, och det nomadliv som hon upplever som gäst. Myggen kommer med sommaren och Ester liknar surret med ”telegraftrådar” och de sticker genom sommarkolten lika lätt ”som en hand som sjunker i ejderdun”.

Vardagslivet i kåtan hade en central roll i nomadernas liv och därmed också i Ester Blendas reportage: ”Ty där den egna kåtan reses, där har lappen sitt hem”. Kåtan ger värme, torkar kläder, skyddar mot storm och står som symbol för det samiska nomadlivet. Än idag, under kalvmärkningen några sommarveckor om året, lever de nordligaste samebyarna en vardag likt nomadens. I *Kåtornas folk* känner jag igen det mesta: reaphen, elden, boassu, uksa och den glädje som strömmar genom byn när renarna kommer. Barnen leker samma lekar idag som då och nävern ”kröker sig som i vilda smärtor”.

Resan är en tacksam reportageform. Som gäst i annan kultur förvillas man inte av de nyanser och känslor som är livets komplexitet. Det kan vara lättare att få syn på de stora sammanhangen på andra sidan jordklotet än i sin egen hemmiljö. Näsan mot tavlan: står man för nära blir bilden suddig. Å andra sidan, ju längre bort man går från tavlan för att betrakta den, desto färre detaljer kan man urskilja. Avståndet måste vara tillräckligt långt för att vi ska kunna se helheten, men samtidigt tillräckligt kort för att vi ska kunna identifiera oss. Balansgången mellan nära och fjärran, mellan privat och allmängiltigt, mellan det lilla och det stora hanterar Ester Blenda med skicklighet.

Dramatiken skapades genom att Ester Blenda var närvarande i nomadernas vardagsliv – som sig själv. På så sätt fick människorna hon skildrade också behålla sin integritet. Det självupplevda reportaget är en arbetsmetod som handlar om möten, och om att ge och ta. Ester var lika exotisk i

Saarivuomasamernas ögon, som de var i hennes. Samefolket är ett av de mest skildrade folken i världen. Genom historien har samer ofta upplevt att media kommer för att exploatera deras till det yttre exotiska liv – för egen personlig eller konstnärlig lystnads skull. Men Ester skildrar inte samerna som ”de främmande” vilket var vanligt då, och fortfarande är. Det var hon som var främmande, och i både ord och handling visade hon att hon ville dela Saarivuomakollektivets villkor.

Ester Blenda hade säkerligen följt den debatt om samerna och deras skolgång som föregick 1913 års skolreform. Men i sina reportage förfäktade hon inte lapp-skall-vara-lapp-idén. Hon var där som lärarinna och betraktare, hon registrerade och återberättade, hon solidariserade sig med människorna och dömde inte. I en och annan mening blottlägger hon ett rastänkande men hon skrev inte för att övertyga någon om den ena rasens företräde framför den andra. Är objektivitet eller neutralitet möjligt, någonsin? Det egna jaget med sina personliga erfarenheter och sin klasstillhörighet och kulturella bakgrund är den resonansbotten som skribenten har att spela med eller mot. Det viktiga är att vara medveten om problemet och att våga bryta sina egna fördomar – detta mod hade Ester i allra högsta grad.

Snabba intervjuer är inte tillräckligt om man ska skildra en vardag eller kultur som är annorlunda än den man själv lever i. Om pigornas hårda arbetsförhållanden skrev Ester Blenda att ingen kan förstå som inte själv har varit med som en av dem. Långt innan jag fann *Kåtornas folk* hade jag själv ofta valt det självupplevda reportaget som arbetsmetod. För mig har det handlat om att vara fysiskt närvarande i den miljö jag valt att skildra och jag kallar det att känna verkligheten på egen hud. Vi tänker som djupast när vi känner som starkast, menade Mary Wollstonecraft, brittisk författare och feministisk filosof, verksam på 1700-talet. Ja, det handlar om att lyssna med hela kroppen, med alla sina sinnen, för att uppfatta det som finns mellan och bortanför orden. Filosofen

Konfucius skrev: "Det jag hör glömmet jag. Det jag ser minns jag. Det jag gör kan jag". Jag kommer närmare människorna, platsen och det jag vill skildra om jag själv har satt upp en samekåta och levit i den i storm och regn än om jag står utanför och iakttar för att "hämta hem uttalanden".

Ester Blenda följde med bondetåget till Stockholm, levde som rallare bland rallare, åkte som kommissarie för Finska nödhjälpskommittén. Hon arbetade som piga i Sörmland och som kökspiga i Chicago och utan att tveka ställde hon sig på cirkushästar, körde hundspann genom snöstorm i Sibirien och red på mula mellan Chile och Argentina. Allt detta handlade i allra högsta grad om att känna på egen hud. Det finns inget dokumenterat om varför Ester Blenda valde att arbeta så här, men det är uppenbart att hon ville befinna sig mitt i skeendet. Att jag själv har valt samma arbetsmetod tror jag har handlat om möjligheten att uppleva andra verkligheter än min egen, men också om att kompensera för ett ordrikt och intellektuellt yrkesval. Personligen tror jag att det var Esters behov av fysiska ansträngningar och utmaningar som var hennes trampolin, men jag antar att hennes bevekelsegrunder kan ha liknat mina. Den humor som genomsyrar allt Ester Blenda skriver visar också att hon tyckte det var så mycket roligare att möta människor på detta intensiva vis än via den traditionella och mer distanserade journalistrollen.

I Ester Blendas brev till Hjördis Tengbom känner jag närvaron av en olycklig och rastlös kvinna. Hon var ambivalent till sitt yrke och innan hon var på plats bland Saarivuomas samer var hon "led åt stan och herrskap". Efter några veckor på fjället skrev hon att hon kom dit trasig och bedrövad och var "så orolig och full av ångest som en människa väl i livet kan vara". Men efter några veckor till fjälls ser hon ett liv som är värt att leva och älskas. "Herregud, min vän, det finns ingenting för mig utanför dessa fjäll..." Ester Blenda hade frid med sig själv på fjället, i kåtan, på vandringarna, med barnen. Allting fascinerade: vädret, naturen, landskapet,

vardagen, människorna. Hennes text blev en lovsång till det som stod i kontrast till hennes eget liv. Den lyriska tonen bryts bara när hon uttrycker indignation över att högre ort har bestämt vad samebarnen ska lära sig och över hur skolböckerna är utformade. "Om jag vågade skulle jag låta barnen slippa detta meningslösa utantillläsande".

I dagens mediavärld är uppfattningen att känslor grumlar den neutralt journalistens blick den dominerande. Den opartiske och korrekta journalisten ska inte bli känslomässigt korrumpad. Det är befriande att läsa och känna Esters utgångspunkt och personliga engagemang. Det skulle kunna vara lätt att avfärda hennes journalistiska gärning med att hon är en äventyrare och en kvinna som "bara" upplever, känner och återberättar. Om det inte vore för att hon gör det med en kraft som vittnar om journalistisk och stilistisk skärpa, såväl som socialpolitisk medvetenhet.

Nyhetsartiklar talar till läsarens intellekt, men reportaget har möjlighet att nå in till vårt innersta. Det självupplevda reportaget handlar till syvende och sist om att gestalta verkligheten så att den blir begriplig för läsaren. Det är mycket som förändras på hundra år. Samerna lever inte längre som nomader, renskötseln bedrivs med moderna metoder, så också arbetet på en bondgård. När Ester Blenda "fotograferar verkligheten" uppstår det magiska: läsaren kan känna det liv som var då men också identifiera sig med det tidlösa; människan i ett socialt sammanhang. Ester Blenda var unik för sin tid och hon är fortfarande tämligen ensam i sitt slag. Man kunde önska att det gavs plats åt den här typen av reportage. Att på Ester Blendas vis skildra en tid och en stämning är ingenting som prioriteras idag, vare sig av redaktioner eller enskilda journalister. Kan det bero på att människan har svårt att se den tid hon befinner sig i, och därför inte heller inser vikten av att gestalta den?

I de sista kapitlen av *Kåtornas folk* är Ester melankolisk, till och med getens klocka "pinglar ett par sorgsna slag". När

en skolpojke säger att de ses igen nästa sommar anar man att Ester Blenda redan vet att det inte blir så. I juli året därpå hyrde hon och författaren Elin Wägner in sig på en bondgård i Värmland, Elin Wägner för att skriva på *Släkten Jerneploogs framgång* och Ester för att färdigställa *Kåtornas folk*. Ester steg upp tidigt på morgnarna för att lägga nät, köra hö och hon kom sent i säng på nätterna efter logdanserna. Hon hade skrivarevänder och bedyrade för Wägner att hon aldrig mer skulle skriva.

Ester Blendas stora dröm var en egen gård där hon kunde varva det fysiska vardagslivet med det litterära skrivandet. Det fanns också en dröm om att vara omgiven av barn. År 1917 lämnade hon Svenska Dagbladet och blev lantbrukselev hos P J Rösjö i Jönköping. Hon fortsatte att skriva reportage för tidningar, nu som frilansare, och hon skrev sina böcker om rackarungen Annmari, en föregångare till Pippi Långstrump. På samma sätt som Ester Blendas litterära stil återspeglas i hennes reportagetexter kom hennes journalistiska närvaro att ge färg åt hennes skönlitteratur. Det blev ytterligare två reportageböcker: *Amerikanskt* (1922) och *Byn vid vulkanens skugga* (1930).

Det finns foton på Ester Blenda som journalist på redaktionen och i läderjacka med motorcykel, i samedräkt bland samerna och i aftondress i storstaden. Det var tidigt 1900-tal, hon var förtjust i tekniska moderniteter och hade körkort, egen motorcykel och fotograferade själv. Hade hon besökt Saarivuoma sameby idag hade hon med glädje åkt snöscooter och helikopter. I kulturkretsarna var Ester Blenda firad och eftertraktad. Elin Wägner och John Landquist var vänner och mentorer, Hjalmar Lundbohm friade till henne. Humoristisk och charmig livade hon upp sina vänner med handklaver, munspel, fiol eller folkvisor och någon beskrev Ester Blenda som ”ett jävla solsken”. Det var också det stockholmska umgängeslivet som, redan 1916, grundade hennes alkoholproblem.

Motsatserna karaktäriserade Ester Blenda både som person och som skribent. Herrskap och tjänstefolk, storstad och landsbygd, det traditionella livet och det moderna, ensamhet och umgänge. Hon var rastlös, okonventionell och egensinnig – och intensivt närvarande i allt hon företog sig. Men hennes sista år i livet blev mörka. Endast 45 år gammal drabbades hon av en hjärnblödning och hon förlorade allt som kännetecknade hennes liv; kroppens förmåga, det sociala umgänget och skrivandet. Det är inte svårt att föreställa sig att det var smärtsamt för henne och det sägs att hon blev personlighetsförändrad. Hon blev satt under förmyndarskap innan hon 1948 gick bort i lunginflammation, 57 år gammal.

Ylva Floreman